

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ
JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı: 2

Haziran-2024

MAKALE BİLGİLERİ

Horasan'ın İncisi Herat Şehrinde

Timurlular Döneminde Ticari Faaliyetler

Commercial Activities In The City Of Herat, The Pearl Of Khorasan
During The Tumurid Period

YAZAR

Yusuf Ziya SÖYLEMEZ

Dr. İnönü Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Tarih

soylemezyusufziya@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4356-3271

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11471274>

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 30.04.2024

Makale Kabul Tarihi: 17.05.2024

Sayfa Aralığı: 354-374

ÖZET

Bu çalışmada Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin önemli merkezlerinden biri olan ve Ortaçağ coğrafyacıları tarafından “Horasan’ın İncisi”, “Horasan’ın Bahçesi”, “Bölgenin Şahı” ve “Dünya Şehirlerinin Göz Bebeği” şeklinde ifadelerle tanıtılan Herât şehrinin ticarî, askerî ve göç yollarının kesişme noktasında yer almasına bağlı olarak sahip olduğu stratejik konumunun da vermiş olduğu avantajlar ile birlikte Timurlu iktidarında ticarî faaliyetleri konu edilmiştir. Bu doğrultuda Timurlu Devleti’nin Herât şehrindeki ticarî faaliyetleri ayrı ayrı başlıklar değerlendirilmiştir. Herât şehri, bulunduğu konum itibarıyla doğu-batı, kuzey-güney eksenli bölgenin kapısı olma özelliğini, bu coğrafyada hâkimiyet tesis eden devletlere vererek Timurlu Devleti’ne kadar birçok hâkimiyetin ana karargâhını oluşturarak sayısız tarihi, kültürel değere ev sahipliği yapmış ve pek çok kültüre ait özellikleri üzerinde barındıran bir merkez olmuştur. Söz konusu stratejik konumu sebebiyle pek çok hâkimiyetin idaresine giren Herât, Emir Timur tarafından 1381 yılında Timurlu topraklarına alınmış ve bu tarihten itibaren ticarî faaliyetlerin temelini atıldığı yeni bir dönemin başlangıcını yaşamaya başlamıştır. Bu şehrin İpek Ticaret Yolu başta olmak üzere ticarî yollarının kesiştiği noktalar üzerinde bulunması, tarihi süreçte olduğu gibi Timurlular döneminde de Çin’den başlayıp Ortadoğu ve Avrupa’ya giden kervanların buraya gelmesine ve ekonomik hayatın canlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda hazırlanan çalışmada Emir Timur döneminden başlayarak devletin yıkıldığı tarihe kadar geçen süreçteki ticarî faaliyetler dönemin müellif ve çağdaş kaynaklara yansıyan şekilde incelenirken bu eserlerde yer alan ifadeler büyük oranda irdelenmiş olup çalışmanın sonuç bölümünde de elde edilen veriler bağlamında değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Timurlu Devleti, Herât, Ekonomi, Ticaret.

ABSTRACT

In this study, the commercial activities of the city of Herât, which is one of the most important centers of Turkish-Islamic culture and civilization and introduced by medieval geographers as the “Pearl of Khorasan”, “Garden of Khorasan”, “Shah of the Region” and “The apple of the eye of the world's cities”, with the advantages of its strategic location due to its location at the intersection of commercial, military and migration

routes, have been discussed during the Timurid rule. Accordingly, the commercial activities of the Timurid State in the city of Herāt are evaluated under separate headings. As it is known, the city of Herāt has been the gateway of the east-west, north-south axis region due to its location, and has been the headquarters of many sovereignties until the Timurid Empire, hosting countless historical and cultural values and being a center that hosts the characteristics of many cultures. Herāt, which came under the rule of many sovereigns due to its strategic location, was taken under Timurid rule by Emir Timur in 1381, and from this date onwards, it began to experience the beginning of a new era in which the foundations of commercial activities were laid. The fact that this city was located on the intersection points of commercial routes, especially the Silk trade route, paved the way for caravans to come here from China to the Middle East and Europe and the revival of economic life during the Timurid period, as in the historical process. In this context, in the study prepared in this context, the commercial activities in the period starting from the period of Emir Timur until the collapse of the state were analyzed as reflected in the authors and contemporary sources of the period, and the statements in these works were analyzed to a great extent, and in the conclusion part of the study, an evaluation was made in the context of the data obtained.

Keywords Timurid Empire, Herāt, Economy, Trade.

GİRİŞ

Türkistan coğrafyasında Asya'nın hayat kaynağı diye tarif edilen ve tarih boyunca refah ile medeniyet merkezi olan Herât şehri, aynı adla anılan veya diğer adıyla Herîrûd¹ Nehri tarafından sulanan Herîrûd Vadisi'nin verimli topraklarının bulunduğu coğrafyada konumlanmaktadır. Bu şehir Türkistan, İran ve Hindistan üçgeninde yer alması hasebiyle siyasi, askerî, ticarî ve göç yollarının da üzerinden geçtiği bir nokta olup doğu-batı, kuzey-güney eksenli bölgenin kapısı olma özeliği ile Timurlulara kadar pek çok devletin ana karargâhını oluşturmuştur. Söz konusu stratejik konumu sebebiyle ticarî olarak ön plana çıkarak pek çok hâkimiyetin idaresine giren Herât şehrinin bu özelliği buranın birçok tarihi eser ve kültürel değere ev sahipliği yaparak farklı kültüre ait özellikleri üzerinde barındıran bir merkez olmasını sağlamıştır (Uslu, 1998, 215; Puyan, 1388, 60vd; Togan, 1997, 429; Durak, 2013, 2780vd; Söylemez, 2023, 37).

1370 yılında Semerkand merkez olmak üzere Maverâünnehr ve Horasan topraklarında kurulmuş olan Timurlu Devleti'nin kurucusu Emir Timur, Cengiz Han'ın vefatından sonra Asya'nın önemli bölgelerini idaresi altında toplamıştır. O, han olma hakkının Cengizli nesline ait olması gerektiği düşüncesiyle Moğol soyundan Suyurgatmış'ı tahta oturtmuş ve hanlık dışı unvanları kullanarak meşru hükümdarlık kurmayı başarmıştır (Yezdi, 2013, 98; Şami, 1987, 73; Alan-Kemaloğlu, 2017, 183). Ardından cihan imparatoru olma idealiyle Türkistan'dan Çin ve Hindistan'a, diğer taraftan batıda Anadolu'dan Ortadoğu'ya kadar uzanan geniş sahaya seferler düzenlemiştir. Düzenlendiği seferler neticesinde 1381 yılında idaresine aldığı önemli bir bölge de Herât şehri'dir. Şehri idaresi altına alan Emir Timur, buranın yönetimine oğlu Şahruh'u vali olarak tayin etmiştir. Emir Timur'un ilk dönemlerde şehir, mirzaların yetişerek tecrübe kazandıkları bir nokta iken sonraki süreçte ise siyasi, askerî ve ticarî pek çok seferin düzenlendiği, elçilik heyetlerinin kabul gördüğü ve pek çok imar faaliyetlerinin yapıldığı bir merkez olmuştur. Ancak Herât şehrindeki en önemli değişim ve dönüşüm süreci Emir Timur'un vefatından sonra tahta geçen Şahruh ile birlikte başlamıştır. Şahruh, mirzalı

¹Çok eski bir tarihe sahip olan Herât (Herirud) Nehri Gür sınırlarından çıkıp bu bölgeyi sulamaktadır. Kaynağını kuzeydeki yaklaşık olarak altı bin metre yükseklikteki Kûh-i Bâbâ Dağları'ndan alan ve iki kolu bulunan bu nehir, Devletyâr köyü yakınından geçerek Kûh-i Siyâh ve Kûh-i Sefid dağ silsilelerini kuzeyden güneye büyük bir duvar gibi yarmaktadır (Pûyân, 1388, 60vd; Barthold, 1973, 179).; Bu nehrin bir kolu verimli ovalardan geçip bugünkü Afganistan'ın Herât şehri ve İran'ın Meşhed'i arasında sınır teşkil eden, diğer kolu ise Türkmenistan ve İran arasında sınır vazifesi görmektedir. Dar bir vadiye sahip olan bu alanın toprakları verimlilik açısından zengindir (Herevî, 1373, 25vd).

döneminde iyi bildiği Herât şehrini devletin yeni başkenti olarak ilan etmiştir. Herât, böylelikle Semerkand'ın gölgesinden çıkarak siyasi, idari, askeri değişimlerin yanı sıra iktisadi gelişimin de temel kaynaklardan biri olan ticarî faaliyetlerle Timurlu ekonomisinin belirleyici rolünü üstlendiği bir noktaya dönüşmüştür (Tacüs selmani, 1998, 72vd; Alan, 2020, 408; Uslu, 1998, 216; Tombuloğlu, 2023, 1036vd; Söylemez, 2023, 77).

Herât'ın, ticaret yollarının² kesiştiği noktalar üzerinde bulunması tarihi süreçte olduğu gibi Timurlular döneminde de var olan stratejik önemini koruyarak Çin'den başlayıp Ortadoğu ve Avrupa'ya giden İpek Ticaret Yolu'nun geçiş güzergâhı hüvviyetini devam etmesini sağlamıştır (Alan-Kemaloğlu, 2017, 238vd; Aka, 1991, 130; Kalkan, 2015, 534). Şehrin İpek Yolu güzergâhı üzerinde yer alması buraya daima kervanların gelmesine ve de ekonomik hayatın canlanmasına zemin hazırlamıştır. Böylelikle halkın ekonomik refah seviyesini yükselten bu stratejik konumu, şehri zaman içerisinde önemli bir ticaret merkezine dönüştürmüştür (Alan-Kemaloğlu, 2017, 238vd; Kalkan, 2015, 534). İpek Ticaret Yolu güzergâhının yanı sıra bölgesel anlamda da diğer ticari yolların da bağlantı noktalarını teşkil eden Herât, tüccar ve kervanların ürünlerini yeni mallarla değiştirdiği bir merkez görevini de üstlenmiştir. Bu açıdan kervan ve tüccarlar bir taraftan Herât'a gelerek burada dinlenirken, diğer taraftan da temel ihtiyaçlarını karşılayarak alışverişlerini yapmaktalardı. Bu durum halkın da alışverişe katılmasına imkân sağlayarak şehirdeki ekonomik hareketliliğin artmasını sağlamıştır (Çandarlıoğlu, 1995, 49; Kalkan, 2015, 535). Bu açıdan hazırlanan araştırmada, Timurlu Devleti'nde Herât'ta yer alan her bir idarecilerin şehrindeki ticari faaliyetleri, uyguladıkları politikaları ve iktisadi kazanımları ortaya konulmuştur.

²Timurlular döneminde kara ticareti daima ön planda tutulmuş bu bağlamda temel yönetim merkezleri olan Semerkand ve Herât, ipek ticaret yolunun kesiştiği noktalar üzerinde yer almalarından dolayı daima ön plana çıkmışlardır. Bu güzergâhtaki ticaret yol güzergâhlarının birinci yönü Çin'e, ikinci yönü Hindistan'a, üçüncü yönü ise Anadolu'dan Akdeniz sahilinin doğusuna kadar uzanmaktaydı (Hatayi, 1372, 39). Bu dönemde tüccarlar Semerkand'dan Hanbalığ'a, Harezmi'den Deşt-i Kıpçak'a, Semerkand'dan Hindistan'a, Herât-Kabil üzerinden Hindistan'a, Kandahar'dan Diyarbakır'a ve Herât'tan Kandahar'a oradan da Hindistan'a kadar uzanan ticaret yol güzergâhlarını kullanarak pek çok nokta ile ticaret yapma imkânı elde etmekteydiler. Bu yollardan özellikle de Herât-Kabil-Hind ticaret yol güzergâhı Timurlular için son derecede önemi haiz iken, Hindistan'dan Kabil'e gelen mallara Herât ve Kabil'deki yerel ürünlerin eklenmesi ile birlikte Timurlu idaresinin diğer noktalara bu şehirler üzerinden dağıtılırlardı. (Alan-Kemaloğlu, 2017, 239; Ruimer, 1380, 142; Nevayi, 1380, 347)

1. TİMURLULARIN HERAT ŞEHRİNDEKİ TİCARİ FAALLİYET VE POLİTİKALARI

Emir Timur'un devletin başkentini Semerkand olarak belirlenmesinden sonra Herât 1381 tarihinde kontrol altına almıştır. O, oğlu Şahruh'un idaresine verdiği bu şehri gerek Timurlu idaresindeki bölgeler gerekse de devletler arasındaki ticarî ilişkileri güçlendirmek için çalışmaların yapıldığı bir merkeze dönüştürülmesinin temellerini atmıştır (Afzali, 1389, 23vd; Alan, 2007, 255).

Emir Timur devletini tesis ederek güçlü bir konuma gelmesinden sonra Semerkand merkezli başlayan ticarî münasebetlerinde tüccarları korumak için pek çok tedbir uygulamış ve bu doğrultuda siyaset yapmıştır (Aka, 1991, 130). Bu açıdan onun bölgesel bağlamda yaptığı ticarî anlaşmalar ticarî faaliyetleri güçlendirilirken uyguladığı politikalarda hem iç hem de dış pazarın güçlü olmasına yol açmıştır (Tahtif, 1377, 28vd). O, Semerkand ve Herât başta olmak üzere ticarî faaliyetlerin geliştirilmesi amacıyla Fransa Kralı VI. Charles ve Memlük Emiri Berkuk başta olmak üzere pek çok idareciye mektuplar yazmış ve elçilik heyetlerinin gidip gelmesini sağlamıştır (Esnad ve Mekatıb, 1356, 126). Yine Emir Timur, ticarî ürünlerin bir noktadan diğer noktaya taşınmasında güvenliğin tesis edilmesi için de önemli adımlar atmış, Çin'den Hindistan'a, Babü'l Ebvab (Derbend)'dan Mısır'a kadar çalışmalar yürütmüştür. Bu vesile ile Asya, Hindistan, Mısır, Anadolu ve Ortadoğu'daki pek çok şehirden başkent Semerkand'a gidiş gelişlerin yaşanmasını sağlamıştır (Alan-Kemaloğlu, 2007, 238).

Genel manada Emir Timur muhtelif bölgelere düzenlediği seferlerle ticaret ağını geliştirse de askerî seferlerinden dolayı onun ticaret hacmi sınırlı kalmıştır. Yine de Emir Timur, Semerkand ve Herât'ta çeşitli temaslar sonucunda kurduğu münasebetler neticesinde gelişen ticarete bağlı olarak bu şehirlerde köprü, cami, medrese, imarethane, kervansaray gibi yapıları inşa etmeyi ihmal etmemiş, ticarî gelirleri iyi kullanmıştır (Esnad ve Mekatıb,1356, 96).

Emir Timur'un ölümü sonrasında tahta geçen Şahruh ile birlikte Timurlu Devleti ve başkent Herât'ta yeni bir değişim-dönüşüm süreci başlamıştır. Şahruh, Herât'ta güvenliğin sağlayarak ticaretin ileri boyutlara gelmesi için çaba sarf etmiştir. O da babası gibi tüccarları koruma siyasetini benimsemiş, başta Çin olmak üzere Memlük Sultanlığı ve Hindistan'daki yerel idarecilere elçiler göndererek ticari ilişkileri koruyarak

geliştirmek istemiştir (Aka, 1991, 130; Alan, 2007, 243; Ruimer, 1380, 185; Farmani, 2019, 40; Ferhanegi, 1398, 161). Ayrıca Şahruh bölgenin refah ve istikrarı için de çalışmalar yaparak bu işlerin sonuca ulaşabilmesi noktasında atamalar gerçekleştirmiştir (Afzali, 1389, 24vd; Alan-Kemaloğlu, 2017, 239).

Tahta geçmesinin ilk dönemlerinden itibaren ticarî faaliyetlerin yoğun bir şekilde düzene girmesi için ticaret yollarına büyük önem vermiş olan Şahruh yeni düzenlemeler yapmış, tüccar ve seyyahların güvenliklerinin sağlanması için önemli adımlar atılmıştır (Afzali, 1389, 24vd). Bu hususu Şahruh'un Çin İmparatoru'na yazdığı mektuptaki *“ticarî ilişkilerin kurulmasını arzu etmekteyim. Bundan sonra tacirlerin güvenli bir şekilde gelip gitmeleri için yapılan yollarda sadece memleketin değil bütün dünyanın refahını arzu etmekteyim”* ifadeleri ve de Çin İmparatoru'nun *“gidip gelen elçilerden sonra yol sekteye uğramasın, ticaret yapılsın ve kazanç elde etsinler”* şeklinde karşılık vererek onunla aynı düşüncede olduğu gösteren ifadeleri ile örneklandırmek mümkündür (Kalkan, 2015, 527). Yine dönemin müelliflerinden Abdurrezzak Semerkandi'nin *“onun iktidarında saray mensuplarının tüccarlara karşı adil davrandığı, ticarî hayatın geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığı ve de tüccarlardan yol ile ticarî ürünler adı altında iki ayrı verginin alınmasının devletin ekonomisine katkı sağladığı ve bunun da Herât'taki refahın sebeplerinden biri olduğu”* şeklindeki ifadeleri Şahruh'un Herât başta olmak üzere Timurlu topraklarında ticaretin düzene girmesi için nasıl bir politika izlediğini göstermektedir (Semerkandi, II/3, 1383, 690).

Herât'ı çevreleyen şehirler başta olmak üzere pek çok nokta ile ticaretin yapıldığı Şahruh döneminde Çin ile ticaret genel anlamda askerî seferlerden ziyade daha çok İpek Yolu ve buna bağlı olarak meydana gelen ilişkilerle olmuştur (Alan, 2007, 248). Taraflar arasında ticarî faaliyetlerin yapılmasında diplomatik münasebetler vesilesi ile gidip gelen elçilik heyetlerinin ve Maveraünnehr'e yakın sınır bölgelerindeki karşılıklı alışverişin etkili olduğunu belirtmelidir (Rajkai, 2007, 46)

Her devlet tüccarlarına merkezi hükümetin verdiği izin belgesi ile onların ticaret yapmalarına izin verirdi. Bu durum Timurlular ve Çin'deki hanedanlıklar için de geçerliydi. “Ak-su” ve “Ha-mi” Çin'deki Ming Hanedanlığı ile Timurlular arasında ticarî faaliyetlerin yoğun yapıldığı aktif bölgelerdi. Ha-mi şehri Timurlu askerlerinin Çin'e giriş yaparak ticarî faaliyette buldukları noktadır. Çinliler bölgede güvenliği sağlayarak

ticarî, siyasi ve askerî işleri üzerinde etkili bu ticaret güzergâhından kar elde etmişlerdir. Böylece Çin'den Herât'a ticarî münasebetleri korumak amacıyla sağlam adımları atılmıştır. (Clavijo, 1384, 288) Semerkand ve Çin arasındaki diğer temel ticaret yolu olan Ak-su ise Ha-mi şehri toprakları vasıtasıyla Çin'e gidilen noktaydı. Çin malları Herât başta olmak üzere Horasan'ın çeşitli yerlerine bu şehir yolu ile dağıtılırdı. Bu şehirden gelen ticarî mallar özellikle Herât ve Horasan'ın pek çok şehrinde bolca bulunmaktaydı. Timurlular döneminde Çin ile yapılan ticarî münasebetler diğer taraftan onların Anadolu, Mısır ve İran vs. gibi topraklara yapacakları seferler için bilgi toplama amacı da taşımaktaydı. Bu ticarî heyetler bazen esir alınarak birbirileri hakkında bilgi toplama amacıyla da kullanılmaktaydı (Rajkai, 2007, 46).

Timurlu tarihi hakkında değerlendirmelerde bulunan batılı araştırmacılar, Timurluların iç ticaret merkezleri olan Herât ve Semerkand'ın gelişimine daha fazla önem verdiğini ve bu şehirler aracılığıyla Horasan'ın doğu ile batısı arasında yer alan bütün noktalar ile ilgilendiğini belirtirler. Onlara göre gelen-giden elçi ve ticarî heyetler iki yönlü bir akışı sağlamışlardı (Ruimer, 1380, 241). Emir Timur döneminde de elçilik düzeyinde ilişkileri olan Çinliler ile ticarî münasebetler bulunmaktaydı. Çinliler 1395 yılında An Chi Tao adındaki elçilerini Semerkand'a göndermişlerdi. Gelen elçilik heyeti Semerkand'dan sonra birçok noktayı ziyaret etmiş, ardından Herât'a geçmişlerdi. Elçiler, aslında bir taraftan ticarî münasebetler ile ilgili çalışmalar yaparken diğer taraftan da Timurlu ülkesi hakkında raporlar hazırlamışlardır (Rajkai, 2007, 46; Clavijo, 1384, 288vd). Ayrıca Emir Timur'un iktidarı döneminde 1403 yılında Şahruh'un bulunduğu Herât'a Çin'in elçilik heyetinin gönderildiğini ancak gönderilen elçilere karşılık verilmediği de bilinmektedir (Alan, 2007, 246). Şahruh'un iktidarında ise Çin'den Herât'a ikinci bir elçilik heyetinin "*Buva Ar-hin-Tayi*" başkanlığında yanlarında getirdikleri ticarî ürünlerle şehre geldikleri ve bu elçilik heyetine karşılık Şahruh'un da "*Ardışir Tavacı*" başkanlığında bir heyeti Çin'e gönderdiği bilinmektedir (Hafız Ebru, 1380, 455).

Çin ile ticaretin öneminin farkında olan Şahruh, Çin imparatorluğu ile dostane ilişkiler kurarak malların karşılıklı değişimi ve ticarî münasebetlerin geliştirilmesini istemiştir. Çin İmparatoru da Timurlu idaresindeki şehirlerde Türk ve Moğol atları başta olmak üzere kendilerinin pek çok ihtiyacını karşılamak amacıyla onlarla ticarî ilişkilerin artmasını arzu etmekteydi. Bu yüzden Çin İmparatorları başkent Herât'ta bulunan Şahruh

ile ticaret yapmayı kendi geleceklere için bir zaruret olarak görmüşlerdir (Nevayi, 1380, 90; Hafız Ebru, 1380, 459vd). Bu dönemde Çin İmparatorları ile ilişkiler bir taraftan diplomatik diğer taraftan da ticarî olarak yoğun bir şekilde devam etmiştir. Çin'den gönderilen elçilik heyetlerine görkemli törenler hazırlayan Şahruh'un iktidarında döneminin müelliflerinden biri olan Hafız Ebru, Çin İmparatorunun gönderdiği mektup ile ona *“Timurlular ve Çin arasında ticarî faaliyetlerde güvenliğin sağlanmasına dair tavsiyelerde bulunduğunu”* nakleder (Hafız Ebru, 1380, 461).

Çin ile ticari faaliyetlerin yoğun olduğu bu dönemde elçilik heyetinin başında yeniden Herât'a gelerek Şahruh'a çeşitli hediyeler sunan An Chi Tao başkanlığındaki Çinli elçilik heyetinin burada faaliyetlerde bulunduğu ve gelen bu elçilik heyetine karşılık olarak Herât'an da bir elçilik heyeti gönderildiği bilinmektedir. Yine 1410 yılında Çin'deki hanedanlıklarla diplomatik münasebetler vesileri ile ticarî ilişkileri güçlendirmek amacıyla yeni bir elçilik heyeti gönderildiği de kaynaklara yansımıştır. Herât'tan Çin'e giden bu elçilik heyeti imparatora sunmak için yanlarında başta at olmak üzere pek çok hediye götürmüşlerdi (Alan, 2007, 246; Ajandi, 1389, 16). Bu hareketlilik Çin ile olan karşılıklı elçilik ziyaretleri şeklinde nakledilse de aslında taraflar arasındaki hediyeleşmeler ve birbirine verilen mallar, hükümetler arasında yapılan kontrollü ticarettten başka bir anlam ifade etmemektedir (Alan, 2007, 248).

Ticaret kervanlarının korunmasını sağlamak amacıyla pek çok çalışmanın yapıldığı Şahruh döneminde 12 Ekim 1413 tarihinde Herât'a gelerek burada iki ay boyunca kalan Çin elçisi Ch'en Ch'eng, Çin İmparatoruna Timurluların siyasi, askerî, ekonomik ve ticarî durumlarına dair hazırlamış olduğu elçilik raporunda *“yol kenarlarında “Lang-erh-ko” adı verilen topraktan evler yapıldığını ve bu yapıların inşa sebebinin ticaret yollarından gelip gidenlerin durup dinlenmeleri, sıcak, soğuk, yağmurlu ve fırtınalı günlerde kalmaları içindi”* ifadelerini kullanırken, bir başka raporunda da *“her bin beş yüz yirmi metrede bir tahta direklerin dikildiğini, bazı direklerin yerine kaynaklarda “La-pa-erh” adı verilen toprak odaların inşa edildiğini ve bu odaların içine de yol boyunca susayıp acıkanlar için yiyecek ve içeceklerin konulduğunu”* belirtmektedir (Çandarlıoğlu, 1995, 53; Kalkan, 2015, 527). Aslında bu ifadeler Herât'ın ekonomik durumu, pazarları, bölgenin doğal kaynakları başta olmak üzere şehrin özelliklerini yansıtarak Çinlilerin bölge ile nasıl temas kurmaları gerektiği de göstermektedir. Yine Ch'en Ch'eng, raporunda Çinlilerin en çok ihtiyaç duyduğu Maverâünnehr ve Horasan atlarına dair

bilgiler sunarken Çin’de onları nasıl yetiştirileceğine dair de ifadeler kullanmıştır (Rajkai, 2007, 70).

Şahruh’un iktidarında 1427 yılında Çinli elçi Ha-dem-Li Guil başkanlığında bir elçilik heyeti daha Herât sarayına gelmiştir. Ha-dem-Li Guil, yanında Herât ve Semerkand başta olmak üzere Horasan ve Maverâünnehr’deki Timurlu topraklarında Çinli tüccarlar için güvenliğin sağlanmasını Şahruh’tan talep eden bir mektupta taşımaktaydı. Aslında o dönemde Herât başta olmak üzere bütün Horasan ve Maverâünnehr şehirleri ile ticaret yapma arzusu Çin’deki Ming Hanedanlığı için de bir zorunluluktan (Hatayi, 1372, 143). Bu sebeple Timurlular ile Çin’deki hanedanlıklar arasında kaynakların “Çay-At” adını verdikleri ticarî ürünlerin değişimi için pazarlar kurulmuştur. Bu iki ticarî ürün pazarlardaki ana unsurlardır. Bu pazarlarda çaya ek olarak çin tuzu, çin baharatları gibi ürünlerde satılmaktaydı. Ticaret hacmi bakımından “Çay-At” ticareti adı verilen bu alışverişin % 60’ı Çinli tüccarlara aitti. Bu ticarî faaliyetlerle Herât ve Semerkand başta olmak üzere Timurlu idaresindeki Maverâünnehr ve Horasan topraklarındaki çeşitli şehirlerden gönderilen ürünler yerli tüccarlar aracılığıyla Çin sınır pazarlarına götürülmekteydi. Bu ticaret, Çin açısından Timurlu toprakları ile ilişkiler kurmak ve Çin mallarını Herât, Semerkand başta olmak üzere Horasan ile Maverâünnehr’deki pek çok şehirde satmak iken, Timurlular açısından da bu tüccarlar vasıtasıyla yapılan alışverişten önemli ticarî kar elde ederek devletin ekonomisine katkı sağlamaktı (Rajkai, 2007, 47; İsfehani, 1379, 494vd; Alan, 2007, 247; Dinperest, 1392, 142; Ruimer, 1380, 106).

Genel olarak Şahruh’un iktidarında Çin’deki Hanedanlıklarla 1410-1438 yılları arasında karşılıklı ziyaretlerle başlayan münasebetlerde elçilik heyetlerin karşılıklı getirip götürdükleri hediyelerle bir taraftan diplomatik münasenetler tesis edilirken diğer taraftan da ticarî ilişkilerin de en önemli ayağını oluşturulmuştur. Kısaca takdim edilen bu hediyeler tek başına armağan olarak görülse de bu işlem gerçek manada ticarî ilişkiler için yapılmıştır.

Şahruh döneminde Çin’deki hanedanlıklar ile birlikte ticarî münasebetlerin yapıldığı bir diğer noktada Hindistan’dır. Şahruh, ticarî ilişkilerin korunup geliştirilmesi amacıyla Hindistan’daki hanedanlıklara elçilik heyetleri göndermiştir (Tabibi, 1368, 14vd; Bukendi, 1379, 15vd).

Şahruh'un Herât'taki istikrarı, Timurların giderek doğuya daha fazla ilgi göstermesine ve Hindistan'daki çeşitli bölgelerin yöneticileri ile kapsamlı ticarî ilişkiler tesis etmesinin de önünü açmıştır. Hindistan'daki pek çok hanedanlık ile ticarî faaliyetlerin devletin ekonomik refahına katkı sunacağına farkında olan Şahruh, Hindistan'ın güney sahillerinde özellikle de Kalküta ve Bicapur'daki hükümetler ile temaslar kurmuştur. Bunun için 1441 yılında Abdurrezzak Semerkandi'yi Ramazan ayında önce Kalküta'ya ardından Bicar hâkimlerinin sarayına göndermiştir (Novruzi-Berumend, 1395, 262vd; Bilgin, 1998, 299). Abdurrezzak Semerkandi dönüşünde Şahruh'a *“buranın ekonomik refah düzeyi ve rolünü değindiğini, Hürmüz Limanı ile ilgili olarak yeryüzünde eşi benzeri olmayan denizin ortasında bir nokta olduğunu söylediğini ve oraya Türkistan'ın pek çok noktası başta olmak üzere Mısır, Suriye, Rum diyarı, Azerbaycan, Irak-ı Acem ve Arap'tan, Fars ülkelerinden kişilerin geldiğini”* kaynaklar nakl etmektedirler (Ajandi, 1389, 172vd).

Şahruh'un Hindistan'daki Kalküta ve Bicapur hâkimleri ile ticaret başta olmak üzere pek çok konuda iyi ilişkiler tesis ederken Dekken'de yer alan Behmenîler ile istediği düzeyde ilişkiler kuramamıştır. Dekken ile ilişkiler ancak Hüseyin Baykara döneminde düzene girmiştir. Hüseyin Baykara Dekken'e Hoca Cihan adı ile bilinen İmameddin Mahmut Gevan adlı vezirini göndererek ilişkilerin düzelmesini sağlamıştır (Havafî, 1358, 184vd).

Şahruh dönemindeki ticarî hayata dair kaynaklar Herât'ın ticaret sahasındaki inkişafını bilhassa Çin, Hindistan ve Memlükler ile yapılan ticaretine bağlantılı olduğunu belirtirler. Çin ve Hindistan ile birlikte ticaretin yapıldığı diğer bir nokta olan Memlükler ile Şahruh döneminde sıkı bir münasebet tesis edilmiş bu durum ticaret hacminin büyük olmasına bağlı olarak ilişkilerin de gelişmesine sebep olmuştur. Şahruh Memlük Emiri Melik Nasır'a Emir Timur döneminde olduğu gibi ticarî münasebetler dolayısıyla bir mektup yazılmıştır. O mektubunda *“Memlüklüler ile ticaretin güçlendirilmesi ve ticarî malların Memlük ülkesinde yağma edilmemesi hususunda uyarılarda bulunmuş, bu olaylar olduğunda Memlük hâkiminin bunun sonuçlarından sorumlu olduğu ve de ticarî zararın kendisinden tanziminin edileceğini”* bildirilmiştir (Esnad ve Mekatib, 1356, 146-149). Bu mektuplaşmalar ve kurulan ticarî ilişkiler başkent Herât başta olmak üzere devletin ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır.

Şahruh ile birlikte onun iktidarında Baysungur Mirza, Uluğ Bey ve Gevherşad Begüm gibi Timurlu ailesinden önemli şahsiyetler ve Alike Kükeltaş gibi devlet adamları şehirleri geliştirme ve insanların yaşam koşullarını iyileştirmeye özen göstermiş, ticarî gelirler başta olmak üzere pek çok gelir kalemini Timur'un Herât başta olmak üzere pek çok noktalarda bıraktığı yıkımları ortadan kaldırmak amacıyla kullanmışlardır (Bukendi, 1379, 15vd). Alike Kükeltaş mali işlerden sorumlu vezir olarak ticarî işlerde tüccarların yararına çalışmalar onun çabaları Horasan ve Maverâünnehr'deki ticarî canlılığın artmasında etkili olmuştur (Hafız Ebru, 1369, 10).

Devletin çeşitli noktalarına atamalar yapan Şahruh atadığı yöneticilere ticarî yolların güvenliğinin sağlanarak tüccarların hırsızlardan korunması işlerinin yoğunlaşmasını istemiştir (Münşi, 1356, 237vd). Şahruh atadığı idareciler Horasan ve Maverâünnehr'de ticaret yolları üzerinde istikrarı sağlamış ve aldığı tedbirlerle pek çok noktayı abad hale getirmişlerdir (Hafız Ebru, 1380, 14vd).

Şahruh dönemi başta olmak üzere Herât'ın iktisadi yapısına yön verirken ticaret yolları üzerinde inşa edilen kervansaraylar da iktisadi zenginliğin en önemli ayaklarıdır (Kalkan, 2015, 527). Herât'ta inşa edilen bu kervansaraylar şehrin genel manada geçiş güzergâhı olma özelliğini aktif olarak kullanarak doğu-batı ve kuzey-güney yönlü ticaretin merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Şehrin bu ticarî rolüne 1438 yılı başlarında on deve yükü mal ile Şiraz'dan Herat ve Merv üzerinden Ürgenç ile Saray şehirlerine giden kervan³ örnek olarak gösterebiliriz. Bu sefer Herât'ın ticarî yol güzergâh üzerinde sahip olduğu konumunu ve de canlı ticaret akışını göstermesi açısından önem arz etmektedir (Aka, 1991, 130vd)

³1440 yılı başlarında Yezd üzerinden ilk ticaretten yedi yüz yirmi beş gün sonra Şiraz'a dönen tüccar Şemseddin Muhammed'in Mirza Abdullah'ın hazinesinden bir miktar kredi almış olduğunu görmektedir. O, temin ettiği otuz bin dinar ile işe başlamış ve yirmi bir bin sekiz yüz yirmi yedi dinar masraf ederek iki bin üç adet irili ufaklı incir, amber, Java ve Kamboçya malı öd ağacı, ak ve kızıl sandal ağacı, karabiber, zencefil, Hindistan cevizi, karanfil tanesi, abanoz ağacı, çivit boyası satın almıştır. Saray şehrine kadar yolda develer için ödenen kira, bac ve damga olarak iki bin üç yüz doksan beş dinar bulunan kimselerin güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla harcanmış olmalıdır. Yolda Herât ve Ürgenç'te malların bir kısmı elden çıkarılmış olmakla birlikte esas alışveriş Saray şehrinde yapmıştır. Şemseddin Muhammed Saray şehrinde Çin üretimi olan ipek, kemha, atlas, ormek denilen yarı ipekli kumaşlar ile Rus keteni ve yünlü kumaşlara kırk beş bin dokuz yüz dinar ödemiştir. Bunların bir kısmını Herât'ta elden çıkarıp bazı şeyler satın alarak Yezd'e dönen tüccar burada da Herât'taki gibi alışverişte bulunmuş ve nihayet elden artan malları Şiraz'da sattığı zaman bütün masrafları hariç yüz elli sekiz bin dokuz yüz atmış dokuz dinar kâr elde etmiştir. Bu ticarî örneklendirme aslında Herât'ın ticarî yol güzergâh üzerinde sahip olduğu konumunu ve de canlı ticaret akışını göstermesi açısından önemlidir (Aka,1991, 130vd).

Şahruh'un iktidarında Herât'taki önemli bir diğer ticari faaliyet de köle alım satımına dayalı ticarettir. Şehir o dönemin köle ticaret merkezidir. Kaynaklarda *“Türkistan ve Kandahar yolu ile Hindistan üzerinden buraya yulık yirmi bin köle getirilir ve bunların çoğu gerçek değerinde satılırlardı”* ifadeleri kullanılırken bu köleler tarım, çiftçilik, bahçe ve sulama ile hayvan otlatma gibi işleri yaparlardı (Aka, 1991, 131; Bukendi,1379, 15vd; Ajandi, 1389, 172vd; Pukuluveskaya, 1363, 145vd).

Şahruh döneminde Herât şehir merkezinde ticarî münasebetlerin geliştirilmesi hususunda çeşitli çarşı, esnaf locaları ve pazarların inşa edildiği ve de daha önceleri inşa edilen yapıların onararak bunlara yeni eklemeler yapıp halkın hizmetine sunulduğu bilinmektedir. Onun bu faaliyetleri şehirde canlı bir ticarî hayatın oluşmasını sağlarken diğer bölgelerden tüccarların girişine de zemin hazırlamıştır (Hafız Ebru, 1369, 10; Kalkan, 2015, 527). Herât'ta inşa edilen pazarlara dair kaynaklar şehrin dört kapısının bulunmasından dolayı ticaretin dörde ayrıldığını, yiyecek-içecek ile birlikte yöresel el dokuması ürünlerin İran şehirlerinin çoğunda görülen “çahar-sug” adı verilen çarşının orta bölümde yer aldığını, şehrin kale kapılarının yakın noktalarına da endüstriyel malzemeler ve dükkânlara ürün temin eden atölyeler bulunduğunu naklederler. Dönemin pazarlarında çiftçiler tarafından üretilen sebze, meyve ve tahıllar da esnaf ve tüccarlar aracılığıyla satılırken, Şahruh1411 yılında inşa edilen bu pazarlarda yeniden bir düzenlemeye gidilmesi emr etmiştir. Mimari anlamda yenilenen pazar yerlerinin üstü kapatılmış, çatıları ahşap ve sazlar ile örtülmüştür. Abdurrezzak Semerkandi'nin ifadelerini nakleden kaynaklar Herât'ta inşa edilen bu pazarlar hakkında; *“...çarşılar Şahruh tarafından verilen emir ile yıkılarak yeniden kerpiç ve oyma işlemeciliği ile inşa edildi. Sütunlar ile üst tarafı kapatıldı. Üstü kapatılan yerlerden bazı noktalar ışık gelmesi amacıyla açık bırakıldı. Dört tarafı eşit bir şekilde yapılan bu çarşılar Herât şehir merkezinde kurulmuş olup dünyanın hiçbir yerinde bulunmayan eşsiz güzelliklerdi”* ifadeleri kullanılır (Kalkan, 2015, 527-528).

Şehrin dört giriş kapısında kurulan pazar yerleri ile Herât iktisadi hayatın merkezi haline gelirken yine Şahruh'un iktidarı ve sonrasında da bu pazarlar şehirdeki ticarî hayatın zenginliğinde önemli pay sahibi olmuştur. İlk çağlardan itibaren kale surları diplerinde gerçekleştirilen ticaret⁴ bu dönemde de yoğun olarak devam etmiştir. Şehir kapılarına

⁴Ticaret kaleminin en önemli payı ise Herât ve Semerkand başta olmak üzere Timurlu idaresindeki şehirlerinde üretilen, kendi şehirlerinin ihtiyacını karşılamamanın yanı sıra diğer bölgelere satılan ürünler teşkil etmekteydi. Bu dönemde pirinç,

açılan pazarlar vasıtası ile insanlar bu noktalara yoğun olarak gelerek ve ekonomik hayata dâhil olmuşlardı (Bretschneider, 1898, 290).

Şahruh'un vefatına müteakip devletin başına kısa süreliğine de olsa geçen Uluğ Bey döneminde tüccarları korumak ve ticaret yollarının güvenliğini sağlama konusundaki devlet politikası Herât'ta da aynı şekilde uygulanmıştır. Uluğ Bey'de Timurlu-Çin sarayı arasında hem diplomatik hem de ticarî ilişkileri sağlayan elçiler ziyaretleri gerçekleşmiş ve 1439 yılında Çin imparatoruna bir atı hediye olarak göndermiştir (Aka, 1991, 130). Uluğ Bey'in iktidarında Timurlu Devleti'nin başkentinin yeniden Semerkand'a taşınması ile Herât'ın ekonomik refahı nispeten azaltmışsa da şehir önemini korumaya devam etmiştir (Cami, 1378, 486).

Uluğ Bey döneminde genel manada Timurlu Devleti'nde zaman zaman bazı tüccarlara devlet hazinesinden borç verme siyaseti uygulamıştır. Bunu Uluğ Bey'in devlet hazinesinden tüccarlara para vermek karşılığında onların ticarî kazançlarından pay almasıyla örneklendirmek mümkündür. Ancak Uluğ Bey döneminde genel manada ticarî faaliyetler Herât'tan daha ziyade Semerkand'da yapıldığından bu dönemde Herât'taki ticarî faaliyetlere dair bilgiler kısıtlıdır.

Uluğ Bey'in iki yıllık kısa hükümrانlığından sonra Ebu Said'in iktidara gelişine kadar Herât'ta siyasi kargaşalar olmasına rağmen buraya ekonomik gelirler akmaya devam etmektedir (Cami, 1378, 486). Ebu Said'in Herât'a gelerek tahta oturmasıyla beraber şehir eski ihtişamına yeniden kavuşmuştur. Ebu Said mali sıkıntılar içerisinde bulunmasına rağmen Nakşibendi şeyhi Ubeydullah Ahrar'ın telkini üzerine tamga vergisini kaldırmaktan çekinmemiştir. Bu dönemde büyük bir ticaret merkezi haline gelen Herât'ta büyük sermaye sahipleri ortaya çıkmış hatta hükümdar dahi zaman zaman ek vergiler toplamak yerine onlardan borç alma yoluna gitmiştir. Hoca Ubeydullah Ahrar hakkındaki menkıbelerden Herât başta olmak üzere büyük şehirlerde büyük sermayelerin birikmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yine Hoca Ubeydullah Ahrar geniş arazilerden elde ettiği paraları tüccarlara vererek işlettiği de bilinmektedir (Aka, 1991, 132vd; Münferd, 1381, 262).

arpa, buğday, kumaş ve tekstil ürünleri ve özellikle de Herat'ta üretilerek Sultaniye pazarına gönderilen renkli kumaşlar ihracatta önemli yer edinirken, pamuklu ve ipekli kumaşlar özellikle Hindistan'a ihraç edilmekteydi. Hindistan'a yine Herat'ta üretilen pek çok meyve de satılmaktaydı (Ruimer, 1380, 199vd).

Ebu Said'in iktidarında özellikle Çin ile ticarî münasebetler kurulmuştur. O, kendinden önceki iktidarların aksine Çin'e satılan ürünlerin fiyatları üzerinde yeni bir düzenleme yapmıştır. 1456'daki Şahrüh'un idaresinin aksine Çin'den Herât'a bir heyetin geldiğini, bu heyetin Çin'de kullanılan ağırlık ölçüsüne göre işlem yaptığını ve 0,597 kg karşılık gelen bir Chin yeşim taşı karşılığında bir top ipekli kumaş verilmesinin talep edildiği, bunun için pazarlık yapıldığı ve sonunda da hükümdarın izni ile bu faaliyetlerin gerçekleştirdiği bilinmektedir. Ebu Said döneminde yine gelen elçilerin beraberinde getirip götürecekleri ürünleri Tören İdaresi Başkanlığı (Board of Rites) adındaki kuruma bildirdiği ve bu büronun gelen-giden her malın karşılığında nelerin verileceğine karar verildiği kaynaklardan nakledilir. Bu büro aslında Ebu Said döneminde ticarî faaliyetlerin ne derecede sistematik ve düzen içerisinde yapıldığını göstermektedir. Oluşturulan bu büronun 1456 yılında imparatora sundukları rapor vasıtası ile şimdiye kadar gelen elçilerin hediyelerine cömertçe karşılık verildiği ancak burada da yeni bir düzenlemenin yapılması gerektiği görülmektedir. Bunu "alagu" diye tabir edilen yeni düzenlemeyi her bir at, vergi veya hediye adı altında ticarî ürün olarak verildiğinde dört parça renkli kadife ile sekiz parça ucuz ipekten mamul elbiseye denk kıymette sayılması ve de üç deve karşılığında on ucuz ipekten elbise, bir tatar atı karşılığında ise bir parça kendir elbise ile sekiz parça ucuz ipek verilmesi kararlarıyla örneklemek mümkündür. Yine bu dönemde Çinliler, Timurlular tarafından gönderilen elçilik heyetlerinin getirdiği yeşim taşlarını işlenip işlenmediğine göre de değer biçmişlerdi (Alan, 2007, 248).

Ebu Said'in siyasi kargaşalar ile süren siyasi iktidarının ardından tahta geçen Hüseyin Baykara'nın iktidarında Herât'ta ticaret ileri bir seviyeye taşınmıştır. Hüseyin Baykara'nın eski pazarların yeniden açılması ve ticaret yolları üzerinde yeni kervansarayların inşası Herât'ta ticaretin gelişmesinde önemli katkı sağlamıştır. Bu dönemde Herât'ta inşa edilen hastaneler, imarethaneler, hankahlar başta olmak üzere pek çok yapı da ticarî gelirlerden elde edilen kaynakların artışına bağlı olarak kurulmuştur. Hüseyin Baykara döneminde Herât'ta biriken servetten dolayı eski çarşı ve pazarlara yeni ilaveler eklenirken aynı zamanda şehre bağlanan büyük ticaret yolları üzerinde de yeni ribatlar inşa edilmiştir. Kurulan bu yapılar ticarî hayatın zenginliğinin en büyük delilidirler (Aka, 1991, 133vd).

Hüseyin Baykara'nın iktidarında Herât'taki ticaret için Kuhistan halkının ayrı bir yeri bulunmaktadır. Hafız Ebru bu vilayetteki su kıtlığı ve tarımın sınırlı olmasından

bahsederken O, bu durumun halkının ticarete yönelmesine sebep olduğunu ve tüccarlarının muhasebe işlemlerini iyi bildiğini nakletmektedir. Bundan dolayı Hüseyin Baykara Herât şehir merkezindeki mal alışverişinden Kuhistanlı tüccarları sorumlu tutmuştur (Hafız Ebru, 1380, 28-31).

Yabancı tüccarların güvenliğinin sağlanmasının ticarî hayatı canlandıracağı farkında olan Hüseyin Baykara güvenliğin artırılması için fermanlar çıkarmış, Herat başta olmak üzere Horasan şehirlerine ve Hindistan'a giden tüccarların güvenli seyahat için sıkı tedbirler alınmasını emretmiştir (Havafi, 1358, 184vd).

Hüseyin Baykara özellikle yol güzergâhlarında yer alan bütün daruğa ve hükümlerine ticarî hayatın düzenli olarak işleyişini sağlaması için hiçbir sorunun meydana gelmemesi ve ayrı bir vergi alınmamasını istemiştir. O, herhangi bir hırsızlık durumunda tüccarların mallarının iadesi için de daruğaları görevlendirmiştir. Bu dönemde uygulanan tamga vergisinin Herât başta olmak üzere Horasan şehirlerine girişleri olumsuz etkilediğinin farkına varan Ali Şir Nevai'yi devlet memurlarının Horasan şehirlerine geçişlerinde olağanüstü bir vergi almamaları hususunda denetimler yapması için bizzat görevlendirmiştir (Cami, 1378, 98). Yine onun döneminde ticarî hayata dair adil bir idare kurmuş olmasına rağmen tüccarlara uygulanan bir takım ağır vergilerin, onun son yıllarında bile devam ettiği de bilinmektedir (Aka, 1991, 133vd).

Hindistan'daki ticaretin daha kârlı olduğunu bilen Hüseyin Baykara, buradaki çeşitli idareciler ile iyi ilişkiler tesis etme yoluna gitmiştir. O, Dekken'deki yöneticiler ile kendinden önceki Timurlu idarecilerinin yeterli düzeyde olumlu ilişkiler kurmadığını bildiğinden buraya Hoca Cihan adıyla bilinen İmameddin Mahmud Gevan isimli vezirini göndererek iyi ilişkiler tesis etmiştir. Kurduğu ilişkiler vasıtasıyla Hüseyin Baykara sırasıyla tüccarların önce Dekken-Kabil ardından da Herât'a kadar olan güzergâhta yol vergilerinden muaf tutulmalarına dair ferman çıkarmıştır. Ayrıca Hoca Cihan'ın Herât ve Semerkand'a giden tüccarlar için bir hami rolü vardır. Onun elinde Hüseyin Baykara'nın kendisine verdiği Hindli tüccarların güvenliğinin sağlanmasına dair birkaç ferman bulunmaktaydı. Bu dönemde çok sayıda düzenleme yapılsa da birkaç olumsuzluk yaşanmıştır. Bunu kaynakların Hüseyin Baykara'nın atadığı bazı memurlar ile bağlantılı kişilerin saldırılarından şikâyetçi olan tüccarların ürünlerin yeniden istediklerine dair

şikâyet mektupları ile Hoca Cihan'a başvurularıyla örneklendirmek mümkündür (Havafi, 1358, 184vd).

Hüseyin Baykara'nın vefatına müteakip Timurlular Devleti'nde başlayan Özbek tehdidini ortaya çıkardığı siyasi istikrasızlık Herât başta olmak üzere ticarî faaliyetlerin gerilemesine sebebiyet verirken şehir, sahip olduğu stratejik konum hasebiyle günümüze değin ticarî önemini korumaya devam etmiştir.

SONUÇ

Asya kıtasında stratejik açıdan önemli bir noktada konumlanan Afganistan'ın Herât şehri Timurlular döneminde idari ve siyasi rolünün yanı sıra iktisadi faaliyetleri ile de bölgenin en önemli merkezidir. Bu açıdan şehirde ekonomik faaliyetlerin yoğun olarak hissedilmesinde sahip olduğu konum, Herîrûd Vadisinin zengin toprakları üzerinde yer alışı ve stratejik açıdan önemli olan ticaret yollarının şehirden geçmesi gibi pek çok faktör burayı siyasi hâkimiyetler için önemli kılarken Timurlu Devleti'nin de şehirde yaptıkları çalışmalar buranın iktisadi hayatının gelişerek bölgenin ekonomik hayatının kalbinin attığı bir merkez olmasına sebebiyet vermiştir.

Herât şehrin üzerinde yapılan ticarî faaliyetler bu şehrin ticarî olarak bütünleşmesi ile Timurlular en önemli ticaret merkezlerinden biri olmasını sağlamıştır. Bu durumu Asya'dan Avrupa'ya, Hindistan'dan Rusya'ya, İran'dan Türkistan'ın en uç noktalarına kadar gelişmiş bir vaziyette olan ticarî faaliyetlerde sahip olduğu stratejik ve jeopolitik konumunun yanı sıra ticaret yollarının kesiştiği noktalar üzerinde bulunması hasebiyle İran, Hindistan ve Türkistan arasında bağlantıyı tesis eden önemli bir merkez özelliğini de üstlenerek Çin'den başlayarak Ortadoğu ve Avrupa'ya giden İpek Ticaret Yolu'nun merkezi geçiş güzergâhını kullanarak Timurlu asrının altın çağının yaşanmasına vesile olmuştur.

Gelişen bu ticarî faaliyetler devletlerin siyasi ve diplomatik ilişkilerinin de belirlenmesine tesir ederek coğrafyanın ekonomik faaliyetlerde kalbinin atıldığı bir merkez haline dönüşümünü sağlamıştır. Öte taraftan Timurluların idari ve askerî merkez olmasının yanı sıra ekonomik anlamda Semerkand'taki devlet hazinesinin haricinde Herât'taki İhtiyareddin Kalesinde de bir diğer hazinenin de bulunması şehre ekonomik açıdan ayrı bir güç kazandırırken bütün bu gelişmeler Herat'taki ticarî hayatın gelişerek bölgenin ekonomik hayatının attığı bir merkez olmasına sebebiyet vermiştir.

KAYNAKÇA

- Afzali, S. M. İ. (1389). *Herat Der Ahd-ı Timuriyan*. İntişarat-ı Ahrari.
- Ajandi, Y. (1389). *Tarih-i İran Dovre-yi Timuriyan*. İntişarat-ı Cami.
- Aka, İ.(1991). *Timur ve Devleti*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Alan, H. (2007). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1507)*. Ötüken Yayınları.
- Alan, H. (2020). *Timurlular. Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*. (Haz. Ahmet Kanlıdere-İlyas Kemaloğlu). Ötüken Yayınları.
- Alan, H.-Kemaloğlu, İ. (2017). *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*. Ötüken Yayınları.
- Barthold, V. V. (1382). *Tezkire-yi Coğrafya-yı Tarih-i İran*. (Frs. çev. Hamza Serdadur). İntişarat-ı Tus.
- Barthold, V. V. (1973). *Herat ve Herirud Boyu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.27.
- Bilgin, O.(1998).Abdürrezzak es-Semerhandi. *Diyanet İslam Ansklopedisi*. C.1. Türkiye Dinayet Vakfı Yayınları.
- Bretschneider E. (1898). *Mediaeval Researches From Eastern Asiatic Sources: Fragments Towards The Knowledge Of The Geography And History Of Central And Western Asia From The 13th To The 17th Century*. Alpha Edition.
- Bulendi, F. (1389), *Evza-yı İktisadi-yi İran Der Asr-ı Şahrüh-ı Timuri*. *Rüşt-ü Amuşeş-i Tarih*. Zemistan. S.41.
- Cami, N. (1378). *Tuhfetü'l-Ahrar I*. (Tsh ve Thk. Cablaka Dadalışah vd).
- Çandarlıoğlu, G. (1995). *Orta Asya'da Timurliler, Çin'de Ming Münasebetleri Chen Ch'eng Elçilik Raporu*. Mimar Sinan Üniversitesi Matbaası.
- Clavijo, R. G.(1384). *Sefername-yi Klaviho*. (Frs. çev. Mesud Receb Niya). Bongah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab.
- Dinperest, V. (1392). *Siyasetha-yı Ticarî-yi Timur ve Peyamedha-yı An*. *Tarih-i İran*. Zemistan. 5/13.
- Durak, N. (2013). *Geçmişten Günümüze Afganistan'daki Türkler*. *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II*. Ankara 2013.
- El-Herevi, S. M. (1373). *Tarihname-yi Herat*. İntişarat-ı Esatir.
- Esnad ve Mekatıb-ı Tarih-i İran, Ez Timur Ta Şah İsmail*. (1356). (Frs. Derleyen. Abdul Hüseyin Nevai). Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi.
- Farmani. N. *İslam Medeniyetinde Herat (İlmi ve Kültürel Açından)*. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa 2019.
- Ferhanegi, Ş.-vd (1398), *Avamil-i Müesser Ber Vaziyeti Ticaret-i Horasan ve Maveräünnehr Der Dovran-ı Timuriyan*. *Mecelle-yi Pejuheş-i Tarih-i İran*. S. XXIII. Payiz-Zemistan.
- Hafiz Ebru, Ş. (1369). *Coğrafya-yı Hafız Ebru Kısmet-i Rub'i Horasan "Herat"*, (Derleyen. Mail Herevi). İntişarat-ı Bonyad-ı Ferhengi-yi İran.
- Hafiz Ebru, Ş. (1380). *Coğrafya-yı Tarihi-yi Horasan Der Tarih-i Hafız Ebru*, (Tlf. Şehabettin Abdullah Havafi-Tsh. Gulam Rıza Verharem). İntişarat-ı İtalaat.

- Hafız Ebru, Ş. (1380). Zübdetü't Tevarih II. (Tsh. Kemal Hac Seyid Cevâdî). İntişarat-ı Neşr-i Ney
- Hatayi, A. E.(1372). *Hatayiname*. (Frs. çev. İrac Efşar). Merkez-i Esnad-ı Ferhengi-yi Asya.
- Havafi, E. Ş. A. (1358). *Menşai'l-İnşa I*. (Derleyen Rükneddin Hümayunferes). İntişarat-ı Danişgah-ı Milli-yi İran.
- Hudud Al-Alam, The Regions of the Word a Persian Geograpy 372-A.H 982 A.D. (1937). (İng. Çev. V. Minorsky). Printed at The University Press Oxford.
- İsfehani, M. Y. V. (1379). *Haldberin*. (Frs. çev. Mirhaşim Muhdas). Çaphane-yi Kitaphane-yi Milli-yi Mülk.
- Kalkan, T. (2015). Sultan Şahruh Döneminde Herat Ekonomisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*. Winter II. S.31.
- Monferd, M. F. (1371). *Peyvend-i Siyaset ve Ferheng Der Asr-ı Zeval-ı Timuriyan ve Zuhur-ı Safeviyan*. İntişar-ı Encamin-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi.
- Münşi, M. A.Ş. (1356). *Hümayunname*. (Be Ehtemam-ı Rükneddin Hümayunferes). İntişarat-ı Danişgah-ı Milli-yi İran.
- Nevayi, A.(1380). *İran ve Cihan Ez Moğol Ta Kaçar II*. İntişarat-ı Hema.
- Novruzi, C.-Berumend, S. (1395). Nakş-ı Diplomasi-yi Şahruh-ı Timur Der Şebekarre-yi Hind. *Tarih-i İslam ve İran Danişgah-I El-Zera*. Tabistan S.30.
- Pukuluveskaya vd,(1363). *Tarih-i İran (Ez Devran-ı bastan Ta payan-ı Sedde-yi Hecdehomm-ı Miladi)*. (Frs. çev. Kerim Kişaverz). İntişarat-ı Peyyam.
- Puyan, R.(1388). *Coğrafya-yı Umumi-yi Vilayet-i Herât*. İntişarat-ı Tarane-yi Meşhed.
- Rajkai, Z. T. (2007). *The Timurid Empireand the Ming China*, Lorant Universty Doktorı Dissertacio.
- Ruimer, H. R. (1380). *İran Der Rah-ı Asr-ı Cedid*, (Frs. çev. Azar Ahançi). İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran.
- Şami, N. (1987). *Zafername*. (çev. Necati Lugal). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Semerandi, K. A. (1388). *Matla'ı Sadeyn ve Mecma'ı Bahreyn II/3*. (Tsh. Abdülhüseyn Nevayi). İntişrat-ı Pejuheşgah-ı Ulum-ı İnsani ve Mütalaat-ı Ferhengi.
- Söylemez, Y. Z. (2023). Seyf b. Muhammed Yakub el-Herevi'nin Tarihname-i Herat Adlı Eserin Muhtevasına Dair Bir Değerlendirme, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S.60.
- Söylemez, Y. Z. (2023). Türk-İslam Şehri Herat'ta Timurlular Döneminde Zirai Faaliyetler. *TOBİDER-Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*. C.7. S.3.
- Tabibi, A.(1368). *Tarih-i Muhtasar-ı Herat Der Asr-ı Timuriyan* enayatshahrani.com.
- Tacü's Selmani. (1988). *Tarihname*. (çev. İsmail Aka). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tahtif, İ-Ekberi, B. (1377). *Siyaset-i Mali-yi Timur ve Hanedan-ı O ve Sikkeha-yı Anha*. İntişarat-ı Kitaphane-yi Umumi-yi Ayetullah Necefi.
- Togan, A. Z. V.(1997). Herat. *MEB. İslam Ansiklopedisi*. CV/1. Milli Eğitim Basımevi.
- Tombuloğlu, T. (2023). Timurlularda Şehircilik ve Sosyal Hayat: Semerkand ve Herât Örneği. (Ed. F. Korkmaz). 9. *Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı*. İstanbul Universty Press.

Uslu, R.(1998) Herat. *Diyanet İslam Ansklopedisi*. C.17. Türkiye Dinayet Vakfı Yayınları.

Yezdi, Ş. A. (2013). *Emir Timur (Zafername)*. (çev. Ahsen Batur). Selenge Yayınları.